

Protestantiškosios kultūros ženklai Šiaurės Lietuvoje: kokliai su Sibilės von Kleve atvaizdu

Jūratė Paškonytė

Klaipėdos universitetas
juratepaskonyte@gmail.com
<https://ror.org/027sdcz20>

Anotacija. Straipsnio objektas – kokliai su Sibilės von Kleve atvaizdu. Siekiant išsamiai ištirti buvo iškelti keturi uždaviniai: (1) nustatyti krosnių, kuriose naudoti Reformacijos kokliai su Sibilės atvaizdu, užsakovus (savininkus) ir apibūdinti jų įsitikinimus, politines, religines bei konfesines nuostatas, (2) remiantis šalia rastais kokliais ir jų bendra analize, išryškinti kontekstą, kuriame buvo rasti šie radiniai, (3) nustatyti nagrinėjamų koklių su Sibilės von Kleve atvaizdu prototipo autorystę ir (4) išanalizuoti, ar šie kokliai atspindi bendras Europos Reformacijos koklių tendencijas, ar ar turi savitų lokalių ypatumų. Temai atskleisti pasitelkta šaltiniuose ir mokslinėje literatūroje pateikta informacija, taip pat autorės 2022–2024 metais surinkta koklinė ir ikonografinė medžiaga. Be ikonografijos analizės, taip pat tyrimas remiasi palyginamąja analize.

Archeologinių tyrinėjimų metu rasti kokliai su Sibilės atvaizdu laikomi protestantiškosios kultūros ženklais, ypač tai patvirtina, kad kokliai Šiaurės Lietuvoje rasti ir identifikuoti Biržų ir Kražių dvaruose, kurių valdytojais buvo Radvilų giminės atstovai. Koklių reljefinio piešinio prototipu naudoti Hanso Brosamerio (Biržų kokliui, atitikmenų nepavyko aptikti) ir Luko Kranacho Vyresniojo (Kražių kokliams) medžio raižiniai. Šio graverio pirmavaizdis buvo panaudotas koklių dekore Bauskės pilyje (Livonijos konfederacija, nuo 1561 metų – Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystė, dabar Latvija), Špārenburgo pilyje (Šventosios Romos imperijos Vokietijos žemės, dabar Vokietija), Turku pilyje (Švedijos Karalystė, dabar Suomija), Universiteto g. 4 pastate Vilniuje (Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau – LDK), po 1569 metų – Abiejų Tautų Respublika (toliau – ATR), dabar Lietuva), Artuso dvaro rūmuose Dancige (iki 1569 metų – Lenkijos Karalystė, po 1569 metų – Abiejų Tautų Respublika, dabar Gdanskas, Lenkija), Opočno mieste (iki 1569 metų – Lenkijos Karalystė, po 1569 metų – Abiejų Tautų Respublika, dabar Lenkija) ir Česka Lipoje (Bohemijos Karalystė, priklausiusi Šventajai Romos imperijai, dabar Čekija).

Pagrindinės sąvokos: Sibilė von Kleve, kokliai, Biržų dvaras, Kražių dvaras, Radvilos, Reformacija.

Symbols of Protestant Culture in Northern Lithuania: Stove Tiles Featuring the Image of Sibylle von Kleve

Abstract. The subject of the article is the stove tiles featuring the portrait of Sibylle von Kleve. In order to conduct a comprehensive study, four tasks were set: (1) To identify the patrons (owners) of the stoves where Reformation tiles with the image of Sibylle were used, and to describe their beliefs, political, religious, and confessional views; (2) Based on the nearby found tiles and their overall analysis, to highlight the context in which these findings were discovered; (3) To determine the authorship of the prototype for the stove tiles featuring Sibylle von Kleve's image; (4) To analyse whether these tiles reflect general European

Gauta: 2024-10-28. Priimta: 2025-06-03

Received: 28/10/2024. Accepted: 03/06/2025

Copyright © 2025 Jūratė Paškonytė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

trends in Reformation stove tiles or if they have distinctive local characteristics. The topic is revealed using information from sources and scholarly literature, as well as the tile and iconographic material collected by the author between 2022 and 2024. In addition to the iconographic analysis, the research also relies on comparative analysis.

The stove tiles discovered during archaeological research, depicting her image, are considered as the symbols of Protestant culture. This is especially confirmed by the fact that such tiles were found and identified in Northern Lithuania, in Biržai and Kražiai estates, where the rulers were the members of the Radziwiłł family. The prototype for the relief design of the tiles was based on woodcuts by Hans Brosamer (for Biržai tiles, no counterparts were found) and Lucas Cranach the Elder (for Kražiai tiles). The image by the latter engraver was used in stove tile decoration at Bauska Castle (Livonian Confederation, from 1561 – Duchy of Courland and Semigallia, now Latvia), Sparrenburg Castle (Holy Roman Empire's German territories, now Germany), Turku Castle (Kingdom of Sweden, now Finland), the building at 4 University Street in Vilnius (Grand Duchy of Lithuania), after 1569 – The Polish-Lithuanian Commonwealth, now Lithuania), the Artus Court in Gdansk (before 1569 – Kingdom of Poland, after 1569 – Polish-Lithuanian Commonwealth, now Gdansk, Poland), the city of Opočno (before 1569 – Kingdom of Poland, after 1569 – Polish-Lithuanian Commonwealth, now Poland), and Česká Lípa (Kingdom of Bohemia, part of the Holy Roman Empire, now Czech Republic).

Keywords: Sibylle von Kleve, stove tiles, Biržai Manor, Kražiai Manor, Radziwiłłs, Reformation.

Įvadas

XVI amžiaus pradžioje kilęs Reformacijos judėjimas siekė atnaujinti krikščionybę, kritikuojant Romos katalikų bažnyčios dogmas ir praktikas. Iš Reformacijos išsivystęs protestantizmas žymiai paveikė Europos ir pasaulio kultūrą, meną bei politiką.

Reformacija paliko savo ženklus archeologinėje medžiagoje ir materialinėje žmonių kultūroje, kurią tyrinėja archeologija. Reformacijos archeologija Europoje tyrinėjama jau ilgą laiką, apimant įvairius objektus, įskaitant koklius, kurie turi aiškių sąsajų su protestantiškosios reformacijos pradininkais ir šalininkais. Norint suprasti bendruosius europinius koklininkystės reiškinius ir ikonografinės medžiagos paplitimo ypatumus, šiame tyrime buvo remiamasi kitų šalių tyrėjų darbais. Daugiausia dėmesio skirta Reformacijos laikotarpio kokliams, ypač tiems, kuriuose vaizduojama Sibilė von Kleve. Maria Dąbrowska (2013) nagrinėja, kaip kokliai galėjo tapti ideologijos nešėjais, ypač per religinius ir kultūrinius pokyčius. Stefan Eismann (2014) savo tyrime aptaria koklių su dviejų konfesijų motyvais radimą Šparynburge, suteikdamas svarbą koklių religinės simbolikos interpretacijai. Kirsi Majantie (2010) tyrimai Suomijoje parodo, kaip koklinės krosnys gali būti laikomos visuomeninių pokyčių ir socialinių struktūrų atspindžiais. Marcin Majewski (2015; 2017) pristato Renesanso koklių istoriją ir jų ryšį su šildymo sistemomis, o Ieva Ose (2007) tiria koklių radinius Latvijoje, analizuodama jų vietą ir reikšmę XV–XVIII amžių kontekste. Čeněk Pavlík ir Michal Vitanovský (2004) savo enciklopedijoje pateikia išsamią informaciją apie koklių istoriją ir ikonografiją Čekijoje, Moravijoje ir Silezijoje, kas taip pat suteikia svarbių įžvalgų šio tyrimo kontekste.

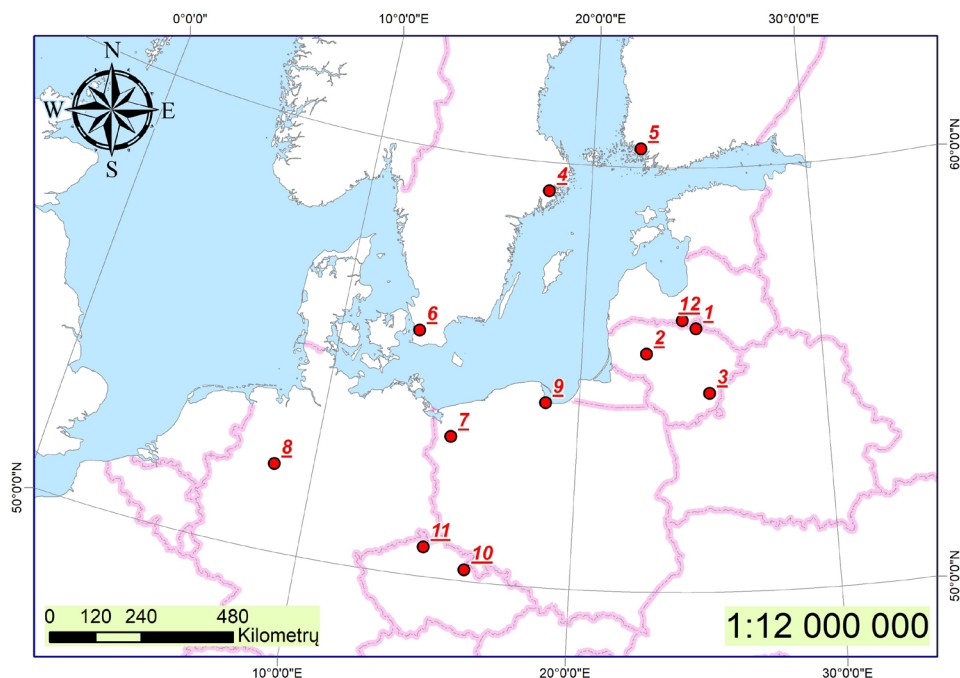
Lietuvoje Reformacijos tyrimai taip pat yra vykdomi, o konceptualesni tyrimai jau buvo atlikti Raimondos Nabažaitės. Savo tyrimuose ji analizavo Klaipėdos miesto koklių dekorą kaitą ir jo sąsajas su krikščionybės perėjimu nuo katalikybės prie liuteronybės (Nabažaitė,

2013, p. 121–144). Šiam tyrimui svarbi informacija pateikiama 2018 metų straipsnyje, kuriame analizuojami Klaipėdos Reformacijos laikotarpio kokliai ir jų ikonografiniai vaizdiniai. Tyrimo metu identifiкуotas reikšmingas skaičius portretinių koklių, vaizduojančių su Reformacija susijusias asmenybes, tarp jų – ir Johano Frydricho I (Johann Friedrich I von Sachsen) koklio fragmentas (Nabažaitė, 2018, p. 295–305). Reformacijos koklių tematika, jų sąsajos su krikščionybe bei gamybos aspektais plačiau analizuojama ir autorės monografijoje (Nabažaitė, 2019). Tokiu būdu Nabažaitės tyrimai prisideda prie giluminio supratimo apie Reformacijos įtaką materialinei kultūrai Lietuvoje ir jos materializaciją per kasdienes daiktus, tokius kaip kokliai, atskleidžiant šių objektų simbolinę ir konfesinę svarbą to laikotarpio kontekste. Išsamiau apie protestantizmą ir Biržų dvaro koklius rašė bei jų kultūrinį kontekstą analizavo Monika Rapkevičiūtė, kuri savo tyrimuose pabrėžia Radvilų giminės ir protestantizmo įtaką krosnies išvaizdai (Rapkevičiūtė, 2016). Šių tyrimų pastebėjimai ir atradimai akcentuojami ir šiame straipsnyje. Prie reformacijos koklių priskirtini ir kokliai, dekoruoti Sibilės von Kleve (vok. *Sibylle von Jülich-Kleve-Berg*, 1512–1554) atvaizdu. Atsižvelgiant į tai, kad lietuviškojoje istoriografijoje vartojami keli šios istorinės figūros vardų variantai – Sibilė von Kleve, Sibilė iš Klevės ir Sibyllė iš Julicho-Klevės-Bergo, šiame straipsnyje nuspręsta vartoti pirmąjį. Būdama Saksonijos kurfiursto Johano Frydricho I žmona ir aktyvi Reformacijos judėjimo rėmėja, ji atitiko idealų protestantiškos šeimos moters įvaizdį. Kurfiurstienė tapo vienu iš Reformacijos judėjimo simbolių. Koklis su jos atvaizdu perteikia konkretų portretą, o, išsiaiškinus jo ikonografiją, aiškėja, kad tai gali būti Reformacijos šalininko portretas, kuris atspindi šiuos ideologinius principus. Kokliai su Sibilės von Kleve atvaizdu buvo paplitę įvairiuose Europos regionuose, tarp jų – Šiaurės Lietuvos dvaruose. Archeologinių kasinėjimų metu rasti kokliai su šiuo atvaizdu jau buvo publikuoti kataloguose (pavyzdžiui, Vilniaus miesto (Katalynas, 2015) ir Kražių dvaro kokliai (Paškonytė ir Kaučikaitė, 2022). Šiaurės Lietuvoje archeologiškai tirtų dvarų yra šešiolika¹. Biržų koklio portretinis vaizdas buvo išanalizuotas Romos Songailaitės, o koklio kultūrinis kontekstas – Rapkevičiūtės, kurios tyrimas yra pagrįstas ir autentiškas. Tyrinėjant Šiaurės Lietuvos dvaro koklių medžiagą, straipsnio autorei pavyko identifikuoti Kražių dvare koklius su Sibilės atvaizdu. Iki šiol šie kokliai yra vieninteliai portretiniai kokliai su Reformacijos šalininkų vaizdais, ir kitų tokių kol kas nėra rasta. Tačiau neatmetama galimybė, kad ateityje, išplėtus archeologinių tyrimų šaltinį, gali būti atrasta daugiau koklių su įvairiomis reformacijos apraiškomis, galbūt ir kituose Šiaurės Lietuvos dvaruose. Radvilų giminė valdė ne tik Biržų ir Kražių dvarus, bet ir Mantagailišio, Papilio ir Šiaulių.

Šis straipsnis unikalus tuo, kad patikrinta didžioji dalis Šiaurės Lietuvos dvarų, todėl galima konstatuoti, kad pagal archeologinę medžiagą tokie kokliai rasti tik Biržuose ir Kražiuose. Nors šie kokliai jau buvo publikuoti, straipsnyje siekiama atskleisti Sibilės von Kleve asmenybės svarbias detales, susijusias su Reformacijos kontekstu. Klaipėdoje yra aiškūs ženklai, kad buvo naudojami Reformacijos kokliai, o protestantiškas akcen-

¹ Pagal leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“ pateiktus duomenis, archeologiniai tyrimai Lietuvoje buvo atlikti šiuose dvaruose: Astravo, Baisogalos, Biržų, Burbiškio, Joniškio, Kelmės, Kražių, Kurtuvėnų, Kuršėnų, Mantagailišio, Pakruojo, Papilio, Rėkyvos, Rokiškio, Šiaulių ir Žagarės.

tas dominavo. Tyrimų metu buvo atrastas jos vyro portretas, todėl tampa svarbu tirti šį kontekstą, kuris suteikia pagrindą diskutuoti ir analizuoti Šiaurės Lietuvos medžiagą. Atlikus palyginamąją analizę, siekiant įvertinti Lietuvos koklių su Sibilės atvaizdu panašumus ir skirtumus su Europos analogais, buvo nustatyti identiški, panašūs ir skirtingi kokliai.

1 pav.

Europos žemėlapis su pažymėtomis koklių, kuriuose vaizduojama Sibilė von Kleve, radimo vietomis: 1. Biržų dvaras (iki 1569 metų – LDK, po 1569 metų – ATR); 2. Kražių dvaras (iki 1569 metų – LDK, po 1569 metų – ATR); 3. Vilnius (iki 1569 metų – LDK, po 1569 metų – ATR); 4. Stokholmas (Švedijos Karalystė); 5. Turku miestas ir pilis (Švedijos Karalystė); 6. Lundas (Švedijos Karalystė); 7. Stargardas (Lenkijos Karalystė, po 1569 metų – ATR); 8. Šparynburgas (Šventosios Romos imperijos Vokietijos žemės); 9. Dancigo Artuso dvaro rūmai (Lenkijos Karalystė, po 1569 metų – ATR); 10. Opočnas (Lenkijos Karalystė, po 1569 metų – ATR); 11. Česka Lipa (Bohemijos Karalystė, priklausiusi Šventajai Romos imperijai); 12. Bauskės pilis (Livonijos konfederacija, nuo 1561 metų – Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystė). Žemėlapis Jūratės Paškonytės ir Manto Užgalio.

Šiame straipsnyje² nagrinėjami Biržų ir Kražių dvaro kokliai³ bei analizuojama Sibilės von Kleve atvaizdo kokliuose reikšmė, norint atskleisti jo sąsajas su Reformacija, taip

² Straipsnis yra rengiamos disertacijos tema „Koklininkystė Šiaurės Lietuvos regione nuo viduramžių iki naujausių laikų“ dalis.

³ Biržų dvaro koklis yra saugomas Biržų krašto muziejuje „Sėla“ (BKMS Ap 69). Kražių kokliai saugomi Kelmės krašto muziejuje (KKM I 1195) ir Kražių M. K. Sarbievijaus kultūros centro muziejuje (SKCM D1175).

pat socialinius ir kultūrinius aspektus. Siekiant atlikti išsamią analizę, buvo iškelti keturi pagrindiniai tyrimo uždaviniai: (1) nustatyti krosnių, kuriose naudoti Reformacijos kokliai su Sibilės atvaizdu, užsakovus (savininkus) ir apibūdinti jų įsitikinimus, politines, religines bei konfesines nuostatas, (2) remiantis šalia rasta kokliais ir jų bendra analize, išryškinti kontekstą, kuriame buvo rasti šie radiniai, (3) nustatyti nagrinėjamų koklių su Sibilės von Kleve atvaizdu prototipo autorystę ir (4) išanalizuoti, ar šie kokliai atspindi bendras Europos Reformacijos koklių tendencijas, ar turi savitų lokalių ypatumų.

Tyrimė naudotas ikonografijos tyrimo metodas, kuris leido identifikuoti Kražių koklių prototipus, susieti juos su dvaro savininkais ir įvertinti jų reikšmę. Tyrimas remiasi palyginamąja Biržų ir Kražių dvarų koklių analize, gretinant juos su kitais Sibilės von Kleve atvaizdais (1 pav.).

Koklių archeologinis kontekstas ir sąsajos su dvarų savininkais

Reformacijos šalininkus reprezentuojantys kokliai buvo naudojami miestuose, pilyse ir dvaruose, kurių savininkai buvo palankūs protestantizmui. Šiaurės Lietuvos atveju kokliai rasti Radvilų giminės⁴ valdytuose Biržų ir Kražių dvaruose (žr. 1 pav.).

Biržų dvaras įkurtas XV a. viduryje prie Agluonos upės dešiniojo kranto. 1561 metais centriniam dvaro kompleksui priklausė keturi svirnai, virtuvė, kepykla ir bravoras (Ragauskienė ir Karvelis, 1997, p. 38). Biržų dvare rastas koklis su Sibilės atvaizdu buvo identifikuotas 2016 metais ir datuojamas XVI a. trečiuoju ketvirčiu (Rapkevičiūtė, 2016, p. 39; Songailaitė ir Niedvarienė, 2016, p. 94–95). Koklis rastas vieno iš Biržų muziejaus įkūrėjo, gydytojo Jokūbo Mikelėno 1930 metų sklype Rotušės g. 2⁵ (Mikelėnas, 1930). Dėl informacijos trūkumo negalime patikslinti koklių radimo aplinkybių (tikslų koordinacių, kultūrinio sluoksnio ar buvusių kokių struktūrų). Rapkevičiūtė, analizavusi koklių išvaizdos ir gamybos požymius, koklį su Sibilės atvaizdu priskiria Mikalojaus Radvilos Rudojo (lenk. *Mikołaj Radziwiłł Rudy*)⁶ krosnies keramikai, kaip ir kitus tame sklype rastus viena laikius koklius (plokščiasis koklis su Žygimanto Senojo monograma⁷, plokščiųjų koklių su įgaubta prieš laikrodžio rodyklę besisukančia septynlape ir devynlape rozete fragmentai⁸, plokščiojo kampinio koklio dalis su „Putu“ (it. *Putto*, nuogo berniuko figūra)⁹ (žr. 2 pav.). Kadangi radimo aplinkybės nežinomos, negalima pasakyti, kokiam užstatymui priklausė ir kiek buvo koklinių krosnių. Neturint tikslų duomenų, negalima

⁴ Ši giminė, viena įtakingiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų šeimų, vaidino svarbų vaidmenį Lietuvos Reformacijos procesuose. Kai kurie Radvilos, ypač Mikalojus Radvila Juodasis (lenk. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Czarny*), aktyviai rėmė protestantizmą, o jų įtaka paveikė religinę ir politinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raidą.

⁵ Vienas iš pastatų, kuriame gyveno administruojantis personalas, buvo Rotušės g. 2 ir 2A sklypuose.

⁶ Mikalojus Radvila Rudasis buvo vienas pirmųjų savo giminėje atsivertęs į evangelikų reformatų tikėjimą ir siekė įtvirtinti savo valdosa.

⁷ BKMS Ap 70.

⁸ BKM Ap 60, BKM Ap 62.

⁹ BKMS Ap 61.

teigti, kad visi šie kokliai buvo rasti vienas šalia kito. Tačiau, palyginus minėtuosius koklius, galima nustatyti esminius panašumus: jie yra neglazūruoti, turi tas pačias fasadinių plokščių formas ir dydžius, taip pat yra apdegę. Šie požymiai leidžia manyti, kad kokliai galėjo priklausyti tai pačiai krosniai. Europoje ir Lietuvoje randami kokliai su Reformacijos šalininkų portretais dažnai būdavo derinami su kitais reljefiniais piešiniais. Vienas karūninis koklis, puoštas skydininko jaunuolio laikomu skydu su karūnuotu ereliu¹⁰, išsiskiria tuo, kad nėra apdegęs ir buvo rastas 2012 metų tyrinėjimų metu Rotušės gatvės 2 sklype (Lisauskaitė, 2012, p. 5). 1579 metais Biržai ir jų dvaras buvo nusiaubti gaisro (Karvelis, 2007, p. 8), tad dvaras buvo perkeltas į kairįjį Agluonos upės krantą. Šio dvaro komplekso liekanos buvo aptiktos sklypuose Kęstučio gatvės 10, 12, 13 (Songailaitė, 1997, p. 3, 5, 13; Songailaitė, 2007, p. 5, 8; Songailaitė, 2009, p. 10).

2 pav.

Biržų dvaro kokliai, datuojami XVI a. trečiu ketvirčiu: a) plokščiasis koklis su Žygimanto Senojo monograma, b) plokščiųjų koklių su įgaubta prieš laikrodžio rodyklę besisukančia septynlape ir devynlape rozete fragmentai, c) plokščiojo kampinio koklio dalis su „Putu“ (it. Putto, nuogo berniuko figūra), d) karūninio koklio, puošto skydininko jaunuolio laikomu skydu su karūnuotu ereliu, fragmentas. Nuotrauka J. Paškonytės

¹⁰ BKMS GEK-27137/2.

Kita koklio su Sibilės von Kleve atvaizdu radimo vieta – Kražių dvaras. Dvaro istorija išlieka sudėtinga ir iki šiol kelia klausimų dėl tikslios lokacijos, chronologijos ir savininkų kaitos, nes išlikę istoriniai bei archeologiniai duomenys yra fragmentiški. Ypač sudėtinga atskirti dvaro ir vėlesnės pilies (nuo 1616 metų – jėzuitų kolegijos) raidos etapus. Žinoma, kad Kražių dvaras minimas jau 1533 metais, o apie 1556 metus Lenkijos ir Lietuvos valdovas Žygimantas Augustas jį pardavė Kotrynai Suffolk ir Ričardui Bertui. Apie 1559 metus dvarą atpirko Vilniaus vaivada Mikalojus Kristupas Radvila (lenk. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł*). Mūrinė pilis, pastatyta kairiajame Kražantės upės krante, pirmą kartą paminėta 1565 metais. Kražiuose 1570 metais įkurta kunigų seminarija, veikusi iki 1740 metų. Jėzuitai šioje vietoje įsikūrė 1607 metais, o 1613 metais Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (lenk. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka*, 1549–1616) jiems padovanojo pilį su žemės sklypu (Petrauskas, 2021, p. 60–66). Remiantis istoriniais šaltiniais, šių koklių su Sibilės atvaizdu užsakovu greičiausiai reikėtų laikyti Mikalojų Radvilą Juodąjį. Analizuojant išlikusius XVII a. koklius, galima teigti, kad jie buvo naudojami ir Mikalojaus Kristupo Radvilos sūnaus aplinkoje.

Koklis su Sibilės von Kleve atvaizdu buvo aptiktas dar 1975 metais, o jo ikonografinio prototipo analizė atlikta šio straipsnio autorės rengiant parodą ir jos katalogą (Paškonytė ir Kaučikaitė, 2022, p. 79–81). Daugiau informacijos apie tikslias radinio aplinkybes nėra išlikę. Kontekstiniai duomenys leidžia manyti, kad kartu su šiuo kokliu galėjo būti rasta ir kitų išskirtinių XVI–XVII a. datuojamų koklių: plokščiasis koklis su Jėzaus vardo monograma IHS spinduliuojančios saulės fone¹¹, frizinis koklis su animalistiniu dekoru – dviejų briedžių kova¹², karniziniai kokliai su angeliuku (*putti*) ir tulpėmis¹³ (žr. 3 pav.). Šią prielaidą patvirtina ir 2022 metų tyrinėjimų metu aptikti analogiški bei panašių siužetų kokliai: karūninis koklis su Sibilės von Kleve atvaizdu, žalia glazūra dengti ir ne-glazūruoti plokštiniai kokliai ir jų dalys: Jėzaus vardo monograma IHS spinduliuojančios saulės fone¹⁴, karnizinių koklių dalys, puoštos augaliniais ornamentais¹⁵ (Jurgauskaitė, 2023, p. 17; žr. 3 pav.). Remiantis archeologiniu kontekstu¹⁶ bei Europos ir Lietuvos koklininkystės tradicijomis, tikėtina, kad koklis su Sibilės atvaizdu buvo naudojamas kartu su minėtais kokliais vienoje krosnyje. Atsižvelgiant į pragmatiškus priežiūros ir perstatymo sprendimus, šis koklis galėjo būti įstatytas tiek senoje, papildytoje naujais elementais, tiek visiškai naujai sumūrytoje krosnyje. Tokia galimybė grindžiama tuo, kad kokliai su Sibile buvo gaminami XVI a. pabaigoje, tačiau naudoti kelis dešimtmečius. O dekoratyviniai motyvai, tokie kaip tulpės (žr. 3 f pav.) ir angeliukai (*putti*, žr. 3e pav.), išplito tik XVII a. antroje pusėje.

¹¹ KKM I 1200.

¹² KKM I 1196.

¹³ KKM I 1197; KKM I 1199.

¹⁴ SKCM GEK 1724; SKCM GEK 1726; SKCM GEK 1728-1730.

¹⁵ SKCM GEK 1727; SKCM GEK 1731-1732.

¹⁶ Koklis su Sibile von Kleve rastas perkasoje Nr. 2, Kv. A/17–23, g. 1,1–1,6 m. Tyrimų metu aptiktos keturių pamatų bei plytų aslos liekanos, siejamos ne su seminarijos, o su šioje vietoje skirtingais laikotarpiais stovėjusiais pastatais. Dėl sklype vykdytų tyrimų fragmentiško pobūdžio nustatyti pastatų skaičių, jų suplanavimą ar raidą nėra galimybės.

3 pav.

Kražių dvaro kokliai, datuojami XVI–XVII a.: a, b ir c) plokštieji kokliai su Jėzaus vardo monograma IHS spinduliuojančios saulės fone, d) frizinis koklis su animalistiniu dekoru – dviejų briedžių kova, e ir f) karniziniai kokliai su angeliuku ir tulpėmis, g ir h) karniziniai kokliai su augaliniais ornamentais. Nuotrauka J. Paškonytės.

Ypač reikšmingas koklių su Jėzaus vardo monograma IHS motyvas (žr. 3 a–c pav.). Tai – bendras krikščioniškosios ikonografijos elementas, priimtinas tiek katalikiškoje, tiek protestantiškoje aplinkoje. Šį aspektą analizavo ir Nabažaitė, kuri, tyrinėdama koklius Klaipėdoje ir lygindama su Europos (ypač Vokietijos bei Latvijos) pavyzdžiais, nustatė, kad tai – bendraeuropinis reiškinys (Nabažaitė, 2019, p. 215–218). Nors Reformacija skatino grįžti prie Šventojo Rašto ir kritikavo dalį bažnytinės ikonografijos, IHS simbolis buvo plačiai naudojamas, taip pat ir jėzuitų – Jėzaus Draugijos, įkurtos XVI a., kuri šią monogramą naudojo kaip savo emblemą.

Koklis su briedžių kova (žr. 3d pav.) galėjo turėti simbolinę prasmę ir atspindėti XVI a. Europoje vykusius religinės kovos procesus tarp katalikybės ir protestantizmo. Briedžių susidūrimas – tai dvikova, jėgų išbandymas, kuris galėjo būti metafora ideologiniam susidūrimui. Nors tiesioginių įrodymų apie tokį vaizdinio interpretavimą nėra išlikę, simbolinis mąstymas buvo būdingas to meto vizualinei kultūrai, todėl tokia prasmė galėjo būti suprantama amžininkams.

Šiaurės Lietuvoje aptikti kokliai ir jų savininkų socialinis-kultūrinis kontekstas leidžia teigti, kad šie radiniai nėra atsitiktiniai – jų atsiradimas sietinas su dvarininkų protestantiška aplinka. Atlikus koklių kilmės analizę, nustatyta jų prototipų autorystė ir įvertinta, kiek jie atspindi bendras Europos Reformacijos laikotarpio koklių stilistines ir ikonografines tendencijas.

Sibilės von Kleve atvaizdo reprezentacija kokliuose: ikonografijos ir kilmės tyrimas

Sibilės von Kleve portretas, susijęs su Reformacija, pasirodo keliuose skirtinguose vaizdavimo variantuose, iš kurių du rasti Šiaurės Lietuvos dvaruose. Vienas iš jų sukurtas pagal Hanso Brosamerio (vok. *Hans Brosamer*, 1490–1554) graviūrą. Portrete kurfiurstienė vaizduojama pusės figūros kompozicijoje iki alkūnių, atsukta į dešinę. Ji vilki suknelę su aukšta apykakle, puoštą siuvinėtais dekoratyviniais elementais. Po suknele matyti klostuoti marškiniai su aukšta, siuvinėta apykakle. Jos plaukai surinkti po siuvinėtu tinkleliu (*snood*). Ant apykalės ir tinklelio juostos matyti išsiuvinėtos jos devizo „ALS IN EREN“ („Viskas garbingai“) frazės dalys. Aprangą papildo smulkūs aksesuarai: brangakmeniais inkrustuotas pakabukas, dvi susietos grandinėlės aplink kaklą. Šios graviūros portretas buvo Biržų koklio (Rapkevičiūtė, 2016, p. 20) reljefinio piešinio prototipu (žr. 4 pav.). Palyginus su grafiniu vaizdu, koklyje matyti daugiau Sibilės von Kleve suknelės detalių, taip pat skiriasi kairės rankos padėtis. Palyginamoji Lietuvos ir Europos koklių analizė atskleidė, kad šio koklio atitikmenų nepavyko aptikti. Remiantis Rapkevičiūte (2016), galima manyti, kad naudotos matricos buvo vokiškos kilmės, kadangi mažai tikėtina, jog ši graviūra galėjo patekti į Biržų amatininkų rankas. Su patricių ir matricių kilme¹⁷ susiję klausimai yra sudėtingi, ir patvirtinti kilmę be patikimų rašytinių šaltinių ar cheminės analizės gali būti netikslu. Šiame straipsnyje šie probleminiai klausimai neanalizuojami.

¹⁷ Patrica – tai iškilas vaizdas, dažnai naudojamas matricos gamybai, o matrica – tai įspaustas, neigiamas atvaizdas, kuris taikomas gaminant koklius.

4 pav.

a) Saksonijos kurfiurstienės Sibilės von Kleve portretas, apie 1540 metus, Hanso Brosamerio raižinys. Šaltinis: Bamberg State Library, viešinimo licencija: CC BY-SA 4.0; b) palyginimui plokštinis koklis (Biržų dvaras, Rotušės g. 2, 1930, BKMS Ap 69). Nuotrauka J. Paškonytės.

Kitas vaizdavimo variantas iš Luko Kranacho Vyresniojo (vok. *Lucas Cranach der Ältere*; 1472–1553 metai) dirbtuvių. Kurfiurstienė vaizduojama pusės figūros portrete trijų ketvirčių profiliu, atsukta į dešinę; matomos rankos iki alkūnių. Ji vilki suknelę su aukšta apykakle ir siuvinėtais dekoratyviniais elementais. Plaukai surinkti po siuvinėtu tinkleliu (*snood*), kurį dengia kampu uždėta beretė. Aprangą papildo kaklo papuošalai – grandinėlės. Šios graviūros portretas tapo Kražių dvaro koklių – dviejų vienodų karūninių – prototipu (žr. 5 pav.). Vis dėlto šiuose kokliuose suknelės vaizdavimas skiriasi nuo pateikto grafikoje.

5 pav.

a) Saksonijos kurfiurstienės Sibilės von Kleve portretas, apie 1540 metus, Luko Kranacho raižinys. Šaltinis: Bambergo miesto biblioteka, viešinimo licencija: CC BY-SA 4.0; b) palyginimui karūniniai kokliai (Kražių dvaras, 1975, 2022, KKM I 1195; SKCM D1175). Nuotrauka J. Paškonytės.

Palyginamoji Kražių dvaro koklio su Sibilės von Kleve atvaizdu analizė atskleidė identišką analogą Stokholme (Majantie, 2010, p. 193). Tam įtakos galėjo turėti tai, kad Skandinavijoje, ypač Švedijoje, veikė vokiečių migrantų amatininkų bendruomenės, įkūrusios dirbtuves ir gaminusios keramikos dirbinius pagal vokiečių tradicijas bei technologijas¹⁸. Tokie amatininkai, atvykę iš Vokietijos, galėjo įnešti specifines matricas, kurias naudojo koklių gamybai, taip perduodami vokiečių keraminės tradicijos elementus į Skandinavijos regioną.

Šio koklio vaizdo prototipas (žr. 6 pav.) buvo naudojamas Mikalojaus Radvilos Juodojo valdose Universiteto gatvėje 4 Vilniuje buvusiame pastate (Katalynas (sudaryt.), 2015, p. 251) ir Turku mieste (Švedijos Karalystė, dabar Suomija; Majantie, 2010, p. 256). Koklių patricos ir matricos kūrėjas rėmėsi Luko Kranacho Vyresniojo grafika, kurioje Sibilė von Kleve vaizduojama būdingu kampu pakreipta galva ir tam tikromis aprangos detalėmis. Plaukai surinkti po siuvinėtu tinkleliu (*snood*), kurį dengia kampu uždėta beretė. Aukšta apykakle suknelę papildė kaklo papuošalai – grandinėlės.

6 pav.

Pavyzdžiai identiškų koklių ir panašių į Kražių koklius su Sibile von Kleve: a) Stokholme (Stokholmo miesto muziejus, SSM 3399); b) Universiteto gatvės 4 Vilniuje pastate (Lietuvos nacionalinis muziejus, LNMM r. s. nr. 140); c) Turku mieste (Suomijos nacionalinis muziejus, KM 95032:8044). Piešiniai J. Paškonytės.

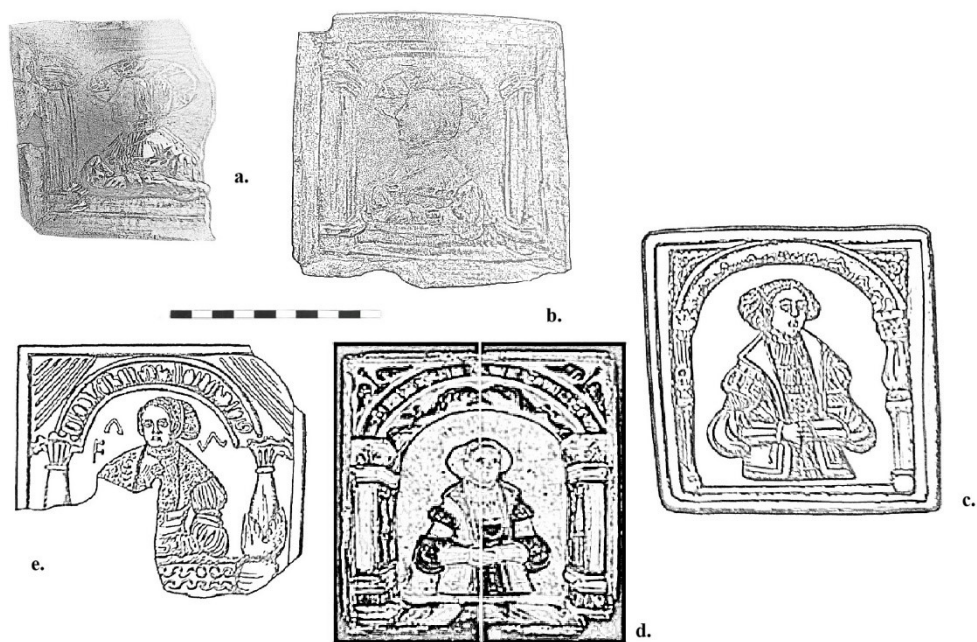
Vis dėlto pastebimi keli reikšmingi skirtumai – kai kurios detalės kokliuose vaizduojamos, nors jų nėra grafiniame atvaizde. Tai apima apykaklės dekoravimo ypatumus

¹⁸ Dėkoju Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto mokslo darbuotojai, koklių tyrinėtojai dr. Raimondai Nabažaitėi bei straipsnio recenzentams už vertingas įžvalgas ir pasidalintas žinias.

bei rankų matomumo skirtumus. Panašių neatitikimų tarp koklių ir grafinių šaltinių yra nustatyta ir Saksonijos kunigaikščio Johano Frydricho I atvaizduose, rastuose Lenkijos Karalystės (po 1569 metų – Abiejų Tautų Respublika, dabar Lenkija) mieste Stargarde (Majewski, 2017, p. 370).

Koklių su Sibilės von Kleve atvaizdu analizė rodo, kad vaizdo su Sibile prototipų buvo ir daugiau. Identiški kokliai (žalia glazūra dengti plokštiniai kokliai su Sibilės atvaizdu) rasti Stargarde (tuomet Lenkijos Karalystė, po 1569 metų – ATR; Majewski, 2015, p. 182), Lunde (tuomet Švedijos Karalystė; Majantie, 2010, p. 219), Stokholme (tuomet Švedijos Karalystė (Majantie, 2010, p. 219) ir Turku mieste (tuomet Švedijos Karalystė) (Majantie, 2010, p. 208, 210, 254–256). Šporenburgo pilyje (tuomet Šventosios Romos imperijos Vokietijos žemės) (Eismann, 2014, p. 148–149) rasti kokliai neturi tiesioginių analogų, tačiau jų siužetai ir stilistika rodo panašumų su kitais to meto kokliais.

Turku mieste ir pilyje buvo naudoti identiški kokliai (žr. 7 pav., Majantie, 2010, p. 208, 210, 254–256). Sibilė von Kleve vaizduojama profiliu, pasisukusi į dešinę pusę. Figūra perteikiama iki pusės, kompoziciškai išskiriamos ramiai sudėtos rankos. Plaukai surinkti po siuvinėtu tinkleliu (*snood*), virš jo kampu uždėta beretė. Aukšta suknelės apykaklė ir kaklo grandinėlė sustiprina portretinį reprezentatyvumą, o pūstos rankovės būdingos to laikotarpio aukštuomenės madai.

7 pav.

Pavyzdžiai panašių siužetų su Sibile von Kleve Europoje: a) Turku mieste (Suomijos nacionalinis muziejus); b) Turku pilyje (Suomijos nacionalinis muziejus); c) Opočne (Opočno miesto muziejus); d) Artuso dvaro rūmuose (Dancigas, dabar Gdanskas); e) Česka Lipos mieste (Tepličės regioninis muziejus). Piešiniai J. Paškonytės.

Dancigo (dabar Gdansko) Artuso dvaro rūmuose (iki 1569 metų – Lenkijos Karalystė, po 1569 metų – ATR), Opočno mieste (iki 1569 metų – Lenkijos Karalystė, po 1569 metų – ATR) ir Česka Lipos mieste (tuomet – Bohemijos Karalystė, priklausiusi Šventajai Romos imperijai, dabar Čekija) aptikti kokliai su Sibilės von Kleve atvaizdu yra beveik identiški (žr. 7 pav.). Juos sieja bendra ikonografinė kompozicija, tačiau pastebimi tam tikri dekoratyviniai skirtumai: skiriasi suknelės siuvinėjimo motyvai, dėvimi papuošalai ir portretinio rėmelio – arkos – forma. Be to, Česka Lipoje rastame koklyje kurfiurstienė vaizduojama pasisukusi į dešinę pusę, o kituose – į kairę.

Atlikusi palyginamąją analizę, straipsnio autorė atkreipia dėmesį, kad Europoje lygia-grečiai su Sibilės von Kleve atvaizdais kokliuose taip pat randami ir jos vyro, Saksonijos elektoriaus Johano Frydricho I, portretiniai kokliai. Išskirtinis atvejis Lietuvoje – Vilniuje, Universiteto gatvėje 4, kur vienintelėje vietoje aptikti abiejų šių įtakingų Reformacijos šalininkų portretai kokliuose. Kitose Lietuvos vietose rasti tik vieno iš jų atvaizdai: Sibilės von Kleve portretai identifikuoti Biržų ir Kražių dvaruose, o Johano Frydricho I – Klaipėdos mieste.

Išvados

1. Atlikus tyrimą, šiuo metu vieninteliai portretiniai kokliai su Reformacijos šalininkų vaizdais Šiaurės Lietuvoje buvo rasti tik Biržų ir Kražių dvaruose. Tai kokliai su Sibilės von Kleve atvaizdu. Biržuose buvo rastas tik vienas plokštinis koklis su Sibilės von Kleve portretu, o Kražiuose – du identiški karūniniai kokliai su kurfiurstienės atvaizdu. Šių radinių skaičius per mažas, kad būtų galima patikimai teigti, jog koklių užsakovai žinojo, kas vaizduojama, ir sąmoningai siejo šiuos atvaizdus su protestantiška kultūra. Pažymėtina, kad tiek Biržų, tiek Kražių dvaruose šalia šių portretinių koklių buvo rasta ir kitų ikonografinių sužetų, kurių tematikos gali turėti sąsają su protestantizmu.
2. Biržų dvare šalia buvo rasta ir kitų sužetų koklių, kas atitinka Europoje ir Lietuvoje pastebėtą tendenciją, kad Reformacijos šalininkų portretiniai kokliai dažnai derinti su kitais reljefiniais motyvais. Kražių dvare aptikti įvairūs sužetiniai kokliai liudija apie teminę įvairovę ir galimą ideologinį užsakovo pasirinkimą. Tarp jų minėtinas koklis su Jėzaus vardo monograma HIS – tai bendras krikščioniškas simbolis, priimtinas tiek katalikiškoje, tiek protestantiškoje aplinkoje, ypač Reformacijos laikotarpiu. Kitas reikšmingas radinys – koklis su briedžių kova. Šis motyvas galėjo turėti simbolinę prasmę, siejamą su religinės konfrontacijos temomis, būdingomis XVI a. Europai, kai katalikybė ir protestantizmas kovojo dėl religinės ir politinės įtakos. Remiantis rašytiniais šaltiniais apie Radvilų sąsajas su protestantizmu, šiuo metu šiuos pavienius koklius galima vertinti kaip galimą – nors ir nepatvirtintą – religinės ir kultūrinės tapatybės išraiškos pavyzdį. Ateityje, išplėtus archeologinių šaltinių bazę (pavyzdžiui, aptikus daugiau koklių ar jų gamybos formų – patricų ir matricų), šį tyrimą būtų galima papildyti tikslesnėmis ir patikimesnėmis išvadomis.
3. Atlikus tyrimą nustatyta, kad koklių su Sibilės von Kleve atvaizdu prototipais tapo Hanso Brosamerio ir Luko Kranacho Vyresniojo raižiniai. Skirtinguose Europos arche-

ologiniuose kontekstuose aptikti identiški arba labai panašūs kokliai rodo, kad buvo naudojamos standartizuotos patricos ir matricos, kurių gamybos centrai bei sklaidos keliai reikalauja tolesnės analizės. Vis dėlto koklių gamyba amatininkų rankomis lėmė vizualinius skirtumus, nepaisant bendro ikonografinio prototipo.

4. Koklių su Sibilės von Kleve atvaizdu ikonografija atspindi bendras Europos Reformacijos tendencijas, tačiau pasižymi ir specifiniais Lietuvos bruožais. Biržų dvaro koklio atitikmenų Europoje kol kas nenustatyta, tačiau identiški Kražių dvaro karūniniai kokliai turi analogą Stokholme (Švedijos Karalystė). Kokliai su įvairiai apipavidalintais Sibilės von Kleve atvaizdais žinomi iš Vilniaus (iki 1569 metų – LDK, po 1569 metų – ATR), Turku miesto ir pilies, Lundo (visi – Švedijos Karalystė), Šporenburgo pilies (Šventosios Romos imperijos Vokietijos žemės), Dancigo Artuso dvaro rūmų, Opočno, Stargardo (visi – iki 1569 metų Lenkijos Karalystė, po 1569 metų – ATR), Česka Lipos (Bohemijos Karalystė, priklausiusi Šventajai Romos imperijai) ir Bauskės pilies (iki 1561 metų – Livonijos konfederacija, po 1561 metų – Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystė).

Šaltiniai

Jurgauskaitė, M. (2023). Kražių miestelio istorinės dalies (17089), senojo miesto dalies (13012), Kražių kolegijos (1381) teritorijų, Kelmės r. sav., Kražiai, Kolegijos g. 3 ir Vytauto g. 33 2022 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Klaipėda. Lietuvos istorijos instituto Rankraščių katalogas, F1-11164.

Rapkevičiūtė, M. (2016). *Koklininkystė Biržų valdos Radvilų dvarų aplinkoje XVI–XVII amžiuose*. Magistro darbas. Klaipėda: Klaipėdos universitetas. Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto biblioteka, numeris M.16.04.

Lisauskaitė, B. (2012). Biržų senojo miesto vieta (u/k 3219), Biržų piliavietės teritorija (u/k 1905), Biržų m., Biržų r. sav. Archeologinių žvalgomųjų tyrimų ataskaita, Biržai. Lietuvos istorijos instituto Rankraščių katalogas, F1-3271.

Songailaitė, R. (1997). Biržų senamiestis (AR-117), LŽŪB Biržų skyrius, Kęstučio g. 10. Archeologijos tyrinėjimai 1997 m., Biržai. Lietuvos istorijos instituto Rankraščių katalogas, F1-3013.

Songailaitė, R. (2003). Biržų senojo miesto vieta (A 518), Kęstučio g. Nr. 13 namo rekonstrukcija. Žvalgomieji archeologijos tyrimai 2003 m., Biržai. Lietuvos istorijos instituto Rankraščių katalogas, F1-4218.

Songailaitė, R. (2009). Biržų senojo miesto vietos (A518P) Kęstučio g. 12 archeologinių tyrimų 2009 m. ataskaita, Biržai. Lietuvos istorijos instituto Rankraščių katalogas, F1-5239.

Literatūra

Dąbrowska, M. (2013). Piec jako nośnik idei? *Archaeologia Historica Polona*, 21, 221–224.

Eismann, S. (2014). Religionsfrieden auf der Sparrenburg? Ein Kachelofen mit Motiven beider Konfessionen. In J. Sager, V. Brieske, D. Zarnke (red.), *Archäologie in Westfalen-Lippe 2013* (p. 148–151). Münster: „Beier & Beran, Langenweißbach“.

Karvelis, D. (2007). Dvaras Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI a. pabaigoje–XVII a. viduryje. *Žiemgala*, 2, p. 8.

Katalynas, K. (sudaryt.) (2015). *Vilniaus kokliai XV–XVII amžiuje*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Majantie, K. (2010). *Muotia, mukavuutta ja mielipiteitä: kaakeliuuni yhteiskunnallisten muutosten ilmentäjänä keskiajan ja uuden ajan alun Suomessa*. Turku: Suomen Keskiajan Arkeologian Seura.

Majewski, M. (2015). *Renesansowe kafle zachodniopomorskie. Studium z historii ogrzewania wnętrz mieszkalnych*. Stargard-Szczecin.

Majewski, M. (2017). Patryca, matryce i kafle renesansowe – nowe odkrycie z Pomorza Zachodniego. In A. Różański (sudaryt.), *Gemma Gemmarum. Studia dedykowane Profesor Hannie Kócce-Krenz*. Poznań, 1365–1384.

Mikelėnas, J. (1930). Mūsų senovė. *Biržų žinios*, 32 (311).

Nabažaitė, R. (2013). Ikireformacinio laikotarpio religiniai siužetai Klaipėdoje reljefiniuose kokliuose. *Lietuvos archeologija*, 39, 121–144.

Nabažaitė, R. (2017). Religinių ženklų (ne)dermė XVII amžiaus krosnies puošyboje: Klaipėdos priemiesčio atvejis. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 35, 103–134.

Nabažaitė, R. (2018). Reformacijos įvaidžiai Klaipėdos koklių ikonografijoje. In A. Bliujienė (sud./red.), *Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus*. Klaipėda, 295–305.

Nabažaitė, R. (2019). *Interjero karalienė. Europos kultūros reiškiniai Klaipėdos krosnių kokliuose XIV–XVIII a.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Ose, I. (2007). Ceramic stove tiles in Latvia in the 16th and 17th centuries. In K. Majantie (red.), *Pots and Princes: Ceramic vessels and stove tiles from 1400-1700*. Turku: Aboa Vetus & fūs Nova Suomen keskiajan arkeologian seura, 122–130.

Pavlik, Č. ir Vitanovský, M. (2004). *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Nakladatelství library.

Petrauskas, R. (2021). *Galia ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*. Vilnius: Baltos lankos.

Paškonytė, J. ir Kaučikaitė, J. (sudaryt.) (2022). *Molyje įamžinta istorija*. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus.

Songailaitė, R. ir Niedvarienė, T. (sudaryt.) (2016). *Biržų pilies ir senamiesčio archeologiniai rinkiniai: nuo seniausių laikų iki XIX a. pradžios*. Biržai: Biržų krašto muziejus „Sėla“, 94–95.

Ragauskienė, R. ir Karvelis, D. (1997). *The Map of 1645 Birzai Duchy by Józef Naronowicz – Naronowski. The History and Cartography of the Domain / Juzefo Naronovičiaus-Naronskio Biržų kunigaikštystės žemėlapis. Radvilų valdos istorija ir kartografija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 38.

Rutz, A. (2021). Beten für den Gatten Zur Inszenierung von Weiblichkeit in den Briefen Sibylles von Jülich-Kleve-Berg an Johann Friedrich von Sachsen (1546 bis 1553). *Neues Archiv für Sächsische Geschichte*, 90, 43–64.